

ביקורת

החיים כסמל אפוף חלום

באוסף מאמרים פרשני עשיר וגדוש שוללת המחברת את היבטיה המנכרים של התרבות המערבית, המכחישים את הקסם והמאגיה שבחיי האדם, ובוחרת לכתוב על יצירות שנותנות ביטוי לחידתיות שבקיום האנושי

השלם ושברו - מיתוס, ספרות, שירה
כינוס מאמרים ממנט פסיכולוגית
המעמקים של יונג
רות נצר
כרמל, תש"ע, 476 עמ'

רבקה שאול בן צבי

יאמר מייד: "השלם ושברו" הוא ספר נדיד בעושרו ההגותי ובסגנונו המיוחד המתאפיין בבהירות וצלילות יחד עם יופי סגנוני שעל גבול הפיוט. בניגוד לאותם ספרי עיון רבים מספור האומרים מעט דברים בשפע מלל מסובך - הספר הזה אומר דברים רבים מאוד בפשטות ובתמציתיות.

רות נצר היא פסיכולוגית יונגיאנית, מרצה לפסיכולוגיה, צלמת (עבודתה מופיעה על כריכת הספר), ציירת, משוררת וחוקרת ספרות. בכתיבתה בולט ממד פרדוקסלי: מחויבות לדיוק אינטלקטואלי בד בבד עם ההכרה במגבלות העיון השכלי; ניסיון להגיע אל הטודוס-מילולי חסר הגבולות דרך המילים הסוגרות. עיון מושגי באמצעות דימויים פיוטיים ואף סיפורים אישיים.

מעבר לנושא המוצהר - מיתוס, ספרות ושירה על פי תורתו של יונג - יש בספר עולם ומלואו. עשרים ושמונה מאמרים המכוננים בשלושה שערים: ספרות כללית, ספרות עברית ועיון בנושאים פואטיים. לאלה נוספו ביאוד מונחים, ביבליוגרפיה ענפה בעברית ובאנגלית ומפתח כללי. המבוא אינו נכלל במספר הפרקים, אך הוא מהווה מסה בפני עצמה הראויה לדיון מיוחד, כביטוי לאני מאמין ההגותי של המחברת ולשיטתה הפרשנית, וגם כמידע מצוין על אודות תורת הארכיטיפים.

הארכיטיפים מאכלסים את יצירות הספרות ומנהיגים את מעמקה. הפרשנות הארכיטיפית חושפת את היסודות האוניברסליים העמוקים והתהומיים שאין להם ביטוי מושגי שכללני. "הנשמה מזדמה את עצמה יותר מאשר מגדירה את עצמה", כדברי הפסיכולוג הפוסטיונגיאני ג'יימס הילמן המצוטט במסה. היסוד הדימוי והתהומי שבנשמה מוצא את ביטויו בתהומות המיתיים של היצירה הספרותית.

נצר יוצרת זיקה מעניינת בין הארכיטיפים של יונג, צורות יסוד של החוויה האנושית שיש להן אופי כלל אנושי, לבין מושגים אחרים שמצביעים על צורות או ישויות שקודמות לניסיון, כגון האידאות של אפלטון. נצר שוללת את הפוסטמודרניזם כגורם שלילי ומעקף, הנוטל מהחיים והמאמנות את המאגיה, האמת והעומק; אולם היא גם מציגה אותו כאתגר שהעשיר את החשיבה הפוסטיונגיאנית. כמו כן מסבירה נצר את ההבדלים שבין פרויד ליונג, ובין תת-מדע אישי

לתת מודע קולקטיבי. בולטת העדפתה את הגישה האופטימית יותר של יונג, שיש בה גם דומיננטה של ה"אנימה" הנשית, בהשוואה לאנדרוצנטריות של פרויד ולגישתו הפסימיסטית.

החלק הראשון של הספר מוקדש ליצירות מספרות העולם של מארקס, פוקנר, קאמי, בורחס, קפקא ואחרים. המאמרים הללו, שכל אחד מהם הוא עולם בפני עצמו, מחוברים על ידי מכנה משותף של שלילת ההיבטים המנכרים והמצמימים של התרבות המערבית, שמכחישים את הקסם והמאגיה שבחיי האדם. נצר בוחרת לכתוב על יצירות שנותנות ביטוי לאי רציונלי ולחידתיות שבקיום האנושי. לאותו רובד בקיום שעשוי להתבטא רק בסמלים אפופי חלום ובמסעות הנפש. המאמרים הללו פורסמו בזמנם בבמות שונות, אולם היסוד ההשקפתי והפרשני המשותף מלכד אותם לחטיבת משמעות אחת.

הרומן "מאה שנים של בדידות" של מארקס מוסבר במאמר יפה להפליא על פי הארכיטיפים של האם הגדולה ושל החיפוש האלכימי אחר הזהב. הסיפור של קאמי "האבן הצומחת" מתאר מסע חניכה מהרצינות המערבית החולנית אל העושר של מעמקי ההווה. בנובלה "הדוב" של פוקנר, הדמות המיתית של הנער היתום נתכנת על ידי סם, הזקן החכם והמנוסה, ונפגשת עם המסתורין הנצחי של היער. כל תשעת הפרקים בחלק זה הם מופת של ניתוח ספרותי מעודן מאוד שמנסה להימנע מפגיעה בקיום הכמרטבעי של היצירה המנותחת, כפי שרומזת המחברת בסיום הפרק המוקדש לפוקנר.

בחירה אופיינית היא ז'רזן ("שורש החיים") של מיכאל פרישווין (1964), שהמחברת קראה בנעוריה והיא מנסה לגאול אותו מהשכחה והאלמוניות. זהו סיפור ארוך הכתוב בגוף ראשון, ומתאר מסע של חיפושים אחר שורש החיים, שבסופו מגיע הגיבור אל פנימיותו. נצר מספרת שהספר ענה על הצורך שלה במשמעות, באופטימיות ובאמירת הן לחיים. בעקבות דבריה חיפשתי את הספר ואף קראתי אותו, בתרגומו הנהדר של שלזנסקי, וכמו המחברת אף אני נסחפתי בקסמו התמים.

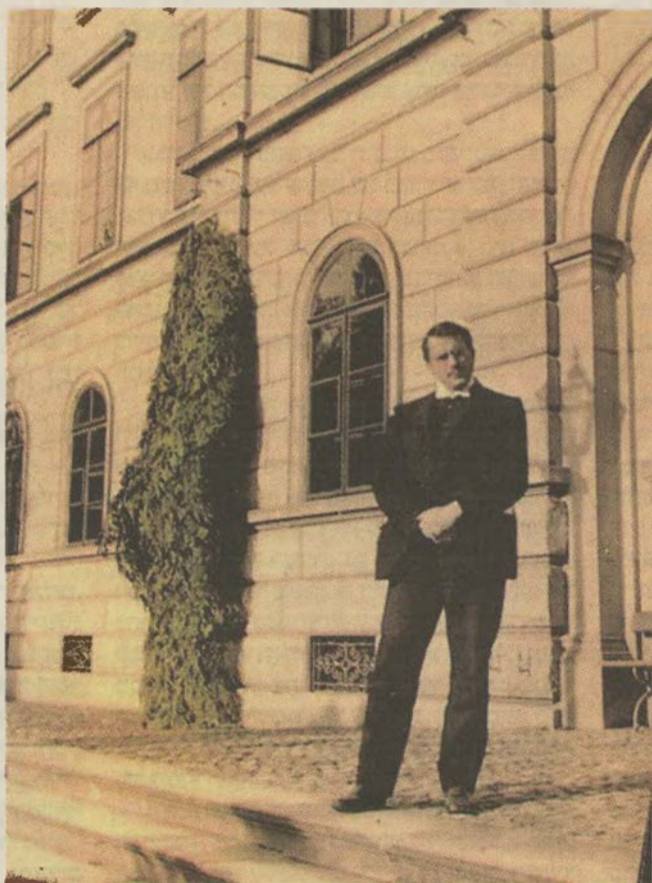
חלקו השני של הספר מורכב אף הוא מתשעה מאמרים, רובם על עגנון ועל א"ב יהושע. כמו כן דנה נצר ב"שורשי אוריר" של רות אלמוג ובסיפורים של גבריאל מוקד. פרשנותה ל"סיפור פשוט" היא

מלאכת מחשבת של מורכבות ובהירות. אופיינית מאוד למחברת העובדה שאין היא מפרשת בדרך אחת, אלא מראה את הדרכים האחרות האפשריות, ופותחת לרווחה את הרומן לקריאה פלורליסטית. הניתוח העשיר של "סיפור פשוט" מתמקד במוטיב הסומים כמפתח להבנת עולמו הנפשי של הירשל. במרכז הניתוח דמות הקבצן העיוור שמוצג כדמות ארכיטיפית שמשמעותיותה האפשריות לקוחות ממקורות תרבותיים שונים, ועל כל פנים, הדמות הזאת מנוגדת להוריו של הירשל הנטועים בעולם החומר, ולהירשל עצמו שנאנס לעבוד את התנות, כממשות וכמטפורדה.

העיוורון מביע הבטה פנימה. יכולת נפשית עמוקה שאינה נחלתו של הירשל. נצר מבחינה בין קבצן עיוור לקבצן סומא: סומא קשור לעולמות עליונים סמויים מן העין. לקבצנות עצמה. השתמעויות המשוררת

ליסוד הארכיטיפי של דמות הקבצן בתרבויות שונות. נצר יוצרת זיקה מעניינת בין המוטיב הזה ב"סיפור פשוט" לבין מוטיבים דומים ביצירות אחרות של עגנון, וכן ביצירות של סופרים ומשוררים אחרים, ומביאה כדוגמה מעניינת את שירה של זלדה "הקבצן הקיטע" (שירי זלדה, עמ' 37-38). המאמר גם מאיר באור חדש ומקורי תובנות שכבר נשתגרו בפרשנות "סיפור פשוט", כגון אופן הטיפול של ד"ר לנגום בהירשל שנשתגע. נצר מציעה הסברים מקוריים וכן יוצרת זיקה בין אופן הטיפול של הרופא לבין המושג הפסיכולוגי "טיפול אקזיסטנציאליסטי".

פרשנותה ל"סיפור פשוט" משלבת בין הרובד האישי בדמותו של הירשל לבין הרובד הארכיטיפי כהשלכה נפשית על דמויות נשים בעולמו, כאשר צירל אמו היא ביטוי שלילי לארכיטיפ האם הגדולה והמסרסת. הירשל הוא יתום מבחינה רגשית, נטול אהבת אם כפשוטה, ולכן לא פיתח כישורים רגשיים המאפשרים אהבה פעילה ונורמלית. אלה על כל פנים

העדפת הגישה האופטימית. קרל יונג, ארה"ב, 1910

הם רק רסיסים מהניתוח העמוק, שלא ניתן למיצוי במסגרת זאת, וההנאה שמורה לקורא הספר. גם הפרקים הדנים בדומיננטים של א"ב יהושע הם עשירים מאוד. סיפוריו העשירים במיתוסים מתאימים כנראה לפרשנות יונגיאנית, וזאת אף בלי להביא בחשבון את היחשפותו לעיון הפסיכולוגי ואת קרבתו לעולם הטיפולים הפסיכואנליטיים באמצעות אשתו הפסיכולוגית. להשקפתה של נצר, על פי המבוא התיאורטי, לא המודעות לפן הפסיכולוגי היא היוצרת את הערך הפסיכולוגי של היצירה, אלא הקדבה הפיוטית לזרמי מעמקים. במאמר על הרומן "מולכו" מתואר הגיבור כגבר פשוט וחלש שה"אנימה" שלו (היסוד הנשי שבנפש) חולה עקב השפעתן של נשים גבריות המשקפות את ארכיטיפ האם הגדולה" במשמעותו ההרסנית והסרסנית. לאחר מות אשתו הוא מקבל הודמנות לתוכנית רגשית, תהליך רב-הממדות

ומכשלות שבסופו, כנרמו ביצירה, אולי יצליח מולכו לבנות את עצמיותו הגברית והאותנטית. תהליך זה קשור גם לדואליות של נשיות אשכנזית ומזרחית. נצר רואה בכיעותיו של מולכו ביטוי לגיתוק מה"אנימה" שמאפיין את הגבר בתרבות המערב, ברוח השקפתו של ארדך גימן.

ברומן האינגמיטי "מר מאני" שולטים לדבריה של נצר שלושה מיתוסים: של הבן המאהב, של אדיפוס ושל אינצסט. רות נצר מפליאה לרקום את הדיים של המיתוסים הללו, ולהסביר באמצעותם את המערכים המאוד סבוכים של היחסים השונים ברומן בתוך כל פרק ובין הפרקים. זהו מאמר מצוין שאכן תורם מאוד להבנת היצירה המרתקת של יהושע, שיש הרואים בה את הטובה ביותר בין הרומנים שלו. אהבתי פחות את ניתוח "השיבה מהורו", ולא בשל הניתוח אלא מבחינת היצירה הנדונה. ספק אם הרומן הבלתי משכנע והשנוי במחלוקת ראוי לפרשנות כה עמוקה. שוב ושוב עולה השאלה האם פרשנות פסיכולוגית החושפת רובדי עומק עשויה "להציל" יצירות שבסיסן הפואטי אינו איתן; האם גילחים של יסודות פסיכולוגיים ופסיכואנליטיים מחפה על חולשה ספרותית?

בחלק האחרון, המוקדש לעיון בסמליות, מצטטת נצר את עגנון האומר על פרויד ויונג שהם "מאותם שביקשו לקעקע את חיינו". עגנון וגם יוצרים אחרים התנגדו לפרשנות סמלנית המבחינה כביכול את המסתורין האמנותי, אולם יחסו של עגנון אל הסמל אינו חד משמעי, כמומחש בפרק. הסמל הוא שפת הנפש, אומרת המחברת, ומביאה דימוי יפה של כדור צף שחלקו על פני המים וחלקו חבוי תחתיהם. המים הדינמיים מטלטלים את הכדור, וכל פעם מתגלה חלק אחר שלו. לעולם אין רואים את כולו בעת ובעונה אחת. כך הסמל שתובע פענוח כחלק מהצורך של האדם להרוות את סקרנותו ביסודות חייו. אולם גם ללא ההבנה מפעיל עלינו הסמל השפעה סוגסטיבית עזה בכל צורות הופעתו, בחיים ובספרות, בחלומות ובמיסטיקה. הדיון בסמל בפרק זה עשיר בדוגמאות ובציטוטים ממקורות אמנותיים, מיתולוגיים ומיסטיים.

בפרק על-השירה רואה נצר את הדימויים כשפה מיתית, ומתנגדת לפירוק השירה למצבים נפשיים. היא מספרת על חוויותיה כמשוררת ועל חלומותיה ומטעימה כי גם הנפשי האישי שייך לנפש הגדולה "שכולנו חלק ממנה". אין מקום להפרדת הנפש מהשירה, אומרת נצר בפרק אחר. במסה הארספואטית רבת ההשראה "האש אשר בתוך האבן" שזרדת המשוררת את בריאת השיר באופן חווייתי והגותי כאחת. ב"מסע בליסבון" מנסה רות נצר להגיע לחקר חידת המשורר הפורטוגלי הגדול פסואה, במסה לירית מופתית. מהות היצירה והקשר שלו לשירה ולמיתוס הם נושא המסה "נפש היצירה היא שירת הנפש". סוגיית השירה הנשית והמוזה כמהות נשית בחשיבה היונגיאנית מעלות בדיון על שירת חיה אסתר. ועוד אציין את ניתוחו של טקסט תלמודי על יופיו של ר' יוחנן (בבא מציעא פד ע"א), מאמר על חלום יעקב בבית אל, תיאור המהלך אל ה"אני" בהגותו של רולן בארת, תיאור תערוכות, ניתוח תמונה של הצייר אשר... עושר קצת מתסכל עבור כותבת רצוניה ואת המנסה להציג רק מעט מהשפע הגדול.